

Eski Van Şehri'ndeki Hristiyan Yapıları

Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, Van/TÜRKİYE

Orcid: 0000-0001-6979-3342

e-mail: sahozturk13@gmail.com

ÖZET

Günümüz Van şehrinin batısında yer alan kadim Van Kalesi ve Eski Van Şehri, Urartulardan XX. yüzyılın başlarına kadar aktif olarak kullanılmıştır. Tarihi Van Kalesi, doğal olarak doğu-batı doğrultusunda yekpare kalker kaya kütesinden oluşmaktadır. Kalenin güneyinde yer alan Eski Van Şehri yaklaşık olarak 500.000 m²lik düz bir zemine kurulmuştur. Şehrin doğu, güney ve batısı çift sıra surlarla, kuzeyi ise Van Kalesi'nin doğal yapısı yer almaktadır. Şehre giriş sağlayan dört kapının ikisi güney, biri doğu diğeri ise batı surlarında açılmıştır. Şehirdeki Hristiyan ve Müslümanlar halklar birlikte yaşamışlardır.

Eski Van Şehri'nin nüfus yapısı yıllara bağlı olarak değişim göstermekle çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren başlanan gerileme döneminin olumsuz etkisi altında kalan kadim kentlerden biri ise Osmanlı Devleti'nin en doğusunda yer alan Van kentidir. XIX. yüzyıl sonuna kadar Van'da Ermeni halkı ortak yaşam, yabancı misyonerlerin olumsuz tahriki başlamıştır. Van kenti, 1915-18 yılları arasında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1918'de geri alınan kentin tamamen yıkılarak harap bir duruma gelmiştir. Eski Van Şehri'nde sivil, askeri ve dini mimari şehrin yapılanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı döneminde Eski Van Şehri'ndeki yer alan çeşitli etnik kökenli halkların bir arada yaşamıştır.

Osmanlı Devleti'nin inanç ve düşünce hoşgörü ortamı içerisinde Hristiyan-Ermeniler Eski Van Şehri'nin değişik mahallerinde çeşitli form ve büyüklükte beş adet kilise yapısı inşa etmiştir. Bunlar; Surp Stephanos Kilisesi, Surp Vardan Kilisesi, Çifte Kilise (Surp Paulos, Surp Petros), Surp Nesan (Tekan), Surp Sahak ve Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Pelerinli Meryem Ana) Kiliseleridir. Günümüzde kısmen ayakta kalma mücadelesi veren Hristiyan Ermeni yapılardan Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Pelerinli Meryem Ana) Kilisesi'nin onarımı yapılmış, diğer yapılarında onarımlarının yapılması için çalışmalar devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Eski Van Şehri, Hristiyan Mimarisi, Şapel, Kilise, Apsis.

A Review on the Current Situation of Christian Buildings in the Old City of Van

Assoc.Prof.Dr. Şahabettin ÖZTÜRK

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Director of Restoration Programme, Van/TÜRKİYE

Orcid:0000-0001-6979-3342

e-mail: sahozturk13@gmail.com.

ABSTRACT

The Old City of Van, located south of the historical Van Castle, was actively used from the Urartians until 1915. The city is surrounded by walls on the east, south, and west, with the north being enclosed by Van Castle. Access to the city is provided through four gates in the walls. Muslims and Armenians lived side by side in the city for centuries in good neighborly relations. Armenians resided in the eastern part of the city, Kurds in the northwest corner, and Turks predominantly in the central areas.

Although the majority of the city's population was Muslim, it is known that the population changed over the years. Signs of decline, which began to be felt in the Ottoman Empire from the 18th century onwards, were also evident in Van. The coexistence between Muslims and Armenians in Van, which lasted until the late 19th century, came to an end due to the incitement of foreign missionaries. The city, occupied by the Russians in 1915, was completely devastated and abandoned when it was recaptured in 1918.

The Van region, hosting various civilizations from prehistoric times, has been under the influence of different cultures. All these diverse cultures have played a significant role in the civil, military, and religious architecture of the Old City of Van, reflecting on the city's structure throughout its settlement processes. During the Ottoman period, the Old City of Van formed a cultural mosaic where people of various ethnic backgrounds coexisted. In this atmosphere of tolerance during the Ottoman Empire, Muslims and Christian communities, including Armenians, built numerous religious structures. In the early 19th century, there were eight Christian churches in the Old City of Van, namely Surp Trimayr (Virgin Mary), Surp Vardan, Surp Paulos, Surp Petros (Double Church), Surp Nesan (Single), Surp Sahak, Surp Dziranavar, and Surp Stefenos Churches. These churches were administratively linked to the Seven Churches on the slopes of Mount Ereğ to the east of Van. Some of these structures, struggling to partially stand today, have undergone restoration work.

Keywords: Old City of Van, Christian Architecture, Chapel, Church, Apsis.

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi, en eski çağlarında günümüze kadar, doğudan batıya, kuzeyden güneye farklı dönemlerde yapılan kavim göçlerine ev sahipliği yapmıştır. Bölgede egemenlik sağlayan her uygarlık, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak, tapu niteliğindeki mimari yapıları inşa etmiştir. Bölgenin stratejik yapısının öneminin yanı sıra, iklimin kışın sert, yazı mevsiminde ise kurak ve sıcak olması da mimarinin oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Anadolu'nun en yüksek dağlarının ve engebeli topoğrafyasında ulaşımın zor olduğu bölgede, anıtsal mimari yapılaşmada daha çok bölge iklim ve coğrafik yapıya uygun ana yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Her türlü mimarını bölgede homojen olmayan dağılımında, başta dini mimari yapılar olmak üzere, askeri ve sivil mimari çeşitliliği zenginlik olarak yansıtmıştır. Bölgenin zorlu yaşam şartlarına rağmen, farklı inançlardaki her türden mimari yapılar, Selçuklu ve Osmanlı devletinin hoşgörüsü ile mimariye yansıtmıştır. Tek tanrılı Hristiyan Monofizit inancıyla sahip Ermeniler ile İslam inancına sahip Müslümanlar arasında karşılıklı dostluk ve hoşgörü anlayışı asırlarca bölgede hüküm sürmüştür.

XVIII. yüzyılın sonlarında, Avrupa da başlayan ve emperyalist güçlerin desteklediği milliyetçilik hareketleri, XIX. yüzyılın başlarında yoğun bir şekilde artmıştır. Milliyetçilik hareketleri batılı devletlerin desteği ile özellikle Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde olumsuz etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde tebaa-i sadıka olarak bilinen Ermeniler, milliyetçilik hareketleri olumsuz etkisi altında kalarak, istenmeyen bazı bölgesel olayların gelişmesi neden olmuştur. Yaşanan olaylar sonucunda, 1918 yılında bölgedeki Ermeniler, asırlardır özgür ve sorunsuzca yaşadıkları toprakları ve mekânları terk ederek, zorunlu göçe maruz kalmışlardır (Öztürk, 2021, s. 703-743).

Günümüz Van şehrinin batısında yer alan kadim Van Kalesi doğu-batı istikametinde 1.200 m, kuzey-güney yönünde 80.00 m ve zeminden 75.00 m yükseklikte doğal yekpare kalker taş kütlerinden oluşmaktadır. Van Kalesi'nin güneyindeki 500.000 m²'lik Eski Van Şehri, düz bir topoğrafyaya sahiptir. Şehrin doğu, batı ve güneyi yüksek çift sıra surlarla kuzeyi ise Van Kalesi'nin doğal sarp kaya yapısıyla sınırlanmıştır (Şekil 1,2), (Öztürk, 2023, s. 38-61).

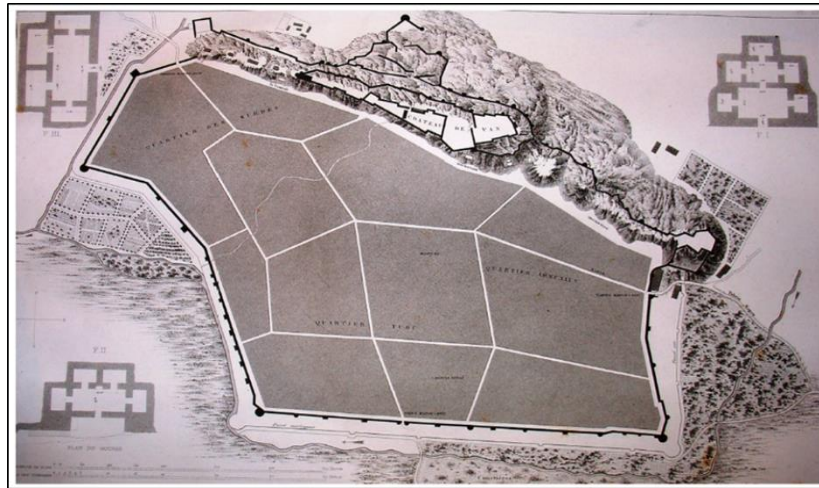

Şekil 1. Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Kaynak: Vruyr, 1916)

Eski Van Şehri'ni oluşturan Müslüman ve Hristiyanlar asırlarca Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü inanç ve düşüncesi sonucunda birlikte kardeşçe yaşamışlardır. Müslüman ve Hristiyanlar şehrin değişik bölümlerinde homojen olmayan bir şekilde yaşamışlardır (Günel, 1993, s. 4-48).

Van kenti farklı dönemlerde birçok yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ziyaret edilerek araştırma konusu olmuştur. XVII. yüzyılın ortalarında (1655) Van Kalesi ve Eski Van Şehri'ni gezen Evliya Çelebi, şehrin mahalle mimari yapısı ve diğer özellikleri hakkında detaylı bilgi vermektedir (Çelebi, 1993, s. 354,355).

Şehrin etnografik nüfus yapısı farklı dönemlerde sürekli değiştiği, büyük bir bölümünü Müslümanlardan oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren hissedilmeye başlanan gerileme belirtileri, ülkenin en doğusunda yer alan Van ve çevresinde kendini göstermiştir.

Şekil 2. Eski Van Şehri ve Kalesi Vaziyet Planı (Kaynak: Charles Texier, 1852)

Kadim Van kenti, I. Dünya Savaşı'nda 1915-18 yıllar arasında Ruslar tarafından işgal edilir. 1918 yılından işgalden kurtulan Van kentindeki tüm mimari eserler yıkılarak tahrip olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde yıkık olan Eski Van Şehri, terk edilerek doğuya doğru yeniden mimari yapılanma şekillendirilmiştir (Tahran-Sevin, 1990, s. 10-68).

**Şekil 3. Eski Van Şehri ve Kalesi Güneydoğu Genel Görünüşü
(Kaynak: Vantam Arşivi)**

Günümüz Eski Van Şehri, geçmişteki canlılığını kaybetmiş ölü bir kent durumundadır. Osmanlı döneminde yaşanan bu hoşgörü ortamında Hristiyan Ermeniler farklı büyüklüklerde çok sayıda dini mimari eser inşa etmiştir (Şekil 1-5). XIX. yüzyılın başlarında Eski Van Şehri'nde Hristiyan mimarisine ait sekiz adet kilise tespit edilmiştir.

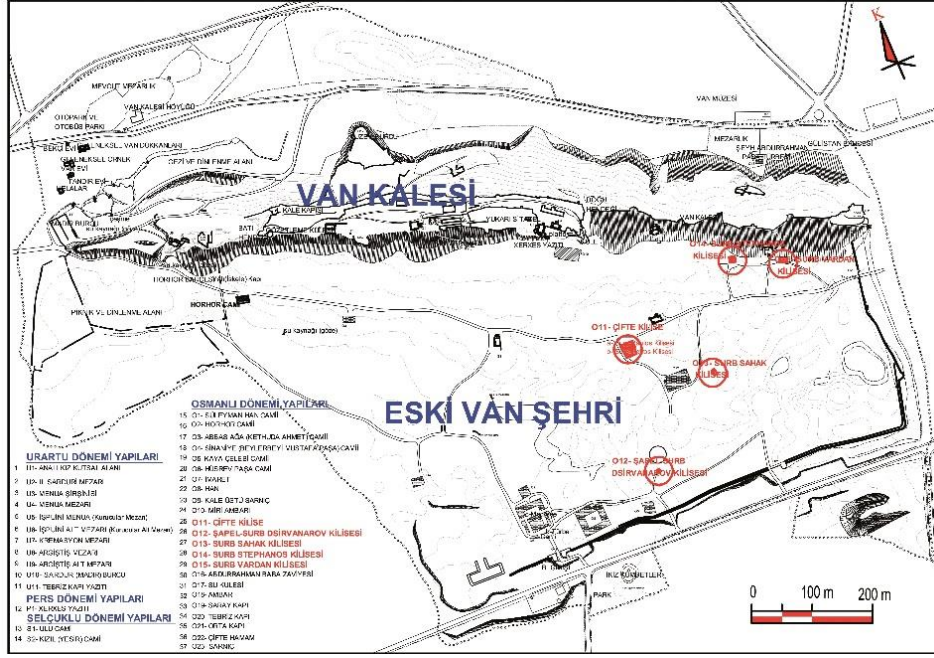
**Şekil 4. Eski Van Şehri ve Kalesi Güneydoğu Genel Görünüşü
(Kaynak: Vantam Arşivi)**

Günümüzde kısmen ayakta olan yedi adet kilise, farklı konum ve mimari özellikte inşa edilmiştir (Şekil 5). Bunlar;

1. Surp Stephanos Kilisesi
2. Surp Vardan Kilisesi
3. Çifte Kilise
3. a. Surp Paulos Kilisesi
3. b. Surp Petros Kilisesi
4. Surp Sahak Kilisesi
5. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Pelerinli Meryem Ana) Kilisesi

Surp Nesan (Tekan) Kilisesi'nin Eski Van Şehri'ndeki yeri tam olarak bilinmemektedir.

Eski Van Şehri'ndeki kiliseler idari olarak Van kentinin doğusunda yer alan Erek Dağı'nın eteklerindeki Yedi Kilise 'ye bağlıdır (Burney-Lang, 1971, s.127-149; Güzeloğlu, 1996, s. 18-24; Bachman, 1913, s. 31; Öztürk, 2021, s. 1,37).

Şekil 5. Van Kalesi-Eski Van Şehir Vaziyet Planı
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2020)

2. SURP STEPHANOS KİLİSESİ

2.1. Yapının Konumu ve Tarihçesi

Surp Stephanos Kilisesi, Eski Van Şehri'nin kuzeydoğu bölümünde Pafta no:164, 611 Ada no: 611, Parsel no: 23 de yer almaktadır. Mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne ait yapının doğusunda Vartan Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi batısında ise Miri Ambarı bulunmaktadır (Şekil 5).

Rus ve Ermenilerin 1918 yılında bölgeden çekilmeleri sonucunda, Eski Van Şehri'ndeki diğer mimari eserlerde olduğu gibi, Surp Stephanos Kilisesi de doğanın olumsuz etkisi ve definecilerin olumsuz etkisine maruz kalmış ve bugüne büyük ölçüde yapısal hasarların olmasına neden olmuştur. Gününüzde Surp Stephanos Kilisesi'nin beden duvarlar ile kubbe örtüsünün bir kısmı ayakta olup diğer mimari bölümleri ise tamamıyla yıkık bir konumdadır (Şekil 6,7).

Şekil 6,7. Surp Vardan Kilisesi Güneybatı Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Surp Stephanos Kilisesi'nin inşa tarihi banisi ve hamisi hakkında herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Kilisenin mevcut mimari yapısı, inşa malzemesi ile yapım tekniği ve diğer mimari özellikleri bölgedeki aynı dönem mimari yapılarla kıyaslandığında; XVII. yüzyılın sonu, ya da XVIII. yüzyılın başlarında yapının inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk, 2021, s. 730,731).

Surp Stephanos Kilisesi, 10.12.1993 tarih ve 1405 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

2.2. Plan

Surp Stephanos Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak düz bir zemine kurulmuştur.

Şekil 8,9. Surp Vardan Kilisesi İç Mekan Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Kilisenin batı duvarının ortasındaki çift kanatlı ahşap bir kapı ile ana mekâna giriş sağlanmaktadır. Kare formulu ana mekân kubbeye örtülüdür. Merkezi kubbeye geçişler köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Mekân içerisindeki sesin üniform bir şekilde yayılmasını sağlayan aks-i seda küpleri, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında düzenli bir sıra dizilimi halinde kullanılmıştır (Şekil 8-11).

Şekil 10,11. Surp Vardan Kilisesi Kubbe ve Apsis Aks-i Seda Küpleri Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Kilisenin iç mekân doğusunda yer alan apsis geçiş tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Apsis sivri kemerli iki simetrik kör nişlerle şeklinde düzenlenmiştir. Apsisin tam ortasında bir mazgal pencere ile kuzey ve güney beden duvarlarında iki küçük niş yer almaktadır (Şekil 12,13).

Apsisin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş pastoforion hücreleri çift katlı, beşik tonozlu dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir.

Şekil 12,13. Surp Vardan Kilisesi İç Mekan Kubbe Aks-i Seda Küpleri Genel Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

2.3 Cepheler ve Örtü Sistemi

Surp Stephanos Kilisesi'nin dış cepheleri oluşturan beden duvarlarının büyük bir bölümü gününüzde tamamıyla yıkık bir konumdadır. Surp Stephanos Kilisesi'nin örtü sistemi

oluşturan kubbenin bir kısmı günümüzde mevcut olup diğer yapı bölümleri tamamıyla yıkıktır.

2.4. Malzeme, Yapım Tekniği ve Süsleme

Surp Stephanos Kilisesi'nin meydana getiren beden duvarları kâgir yığma dolgu tekniğinde inşa edilmiştir. Yapım malzeme olarak; Yonu taş, kaba yonu taş, moloz taş, kayrak sal taşı, ahşap, tuğla ve metal malzeme kullanılmıştır (Şekil 12,13).

**Şekil 14,15. Surp Vardan Kilisesi Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)**

Yapının inşası sıralı dolgu duvar tekniğinde ve bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır (Şekil 14,15).

Yapıda bağlayıcı malzeme olarak subasman seviyesinin üzerinde kireç harcı, alt kısmında ise nem, rutubet ve suya dayanıklı olan ayrıca mimaride ender rastlanan kül katkılı harcı kullanılmıştır. Yapının duvarları içten cas harcı ile sıvalı olan duvar satırları dıştan sıvasızdır. Surp Stephanos Kilisesi'nin mevcut iç ve dış yapısında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

3. SURP VARDAN KİLİSESİ

3.1. Konum ve Tarihçesi

Surp Vardan Kilisesi, Eskişehir Mahallesi, Eski Van Şehri'nin kuzeydoğusunda 164 Pafta, 611 Ada, 1-23 Parsel de yer almaktadır (Şekil 5).

**Şekil 16,17. Surp Vardan Kilisesi Güneybatı Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)**

Mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne ait yapının batısında Surp Stephanos Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı bulunmaktadır (Şekil 16,17).

**Şekil 18. Surp Vardan Kilisesi Doğu Genel Görünüşü
(Kaynak: Lehman-Haupt)**

Eski Van Şehri'ndeki diğer yapılar gibi, kilise de doğanın olumsuz etkileri ile definecilerin yağmalarına maruz kalmış ve bugüne büyük ölçüde hasar görerek gelmiştir. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir kısmı ile dış örtü sisteminin tamamı yıkık durumdadır (Şekil 18).

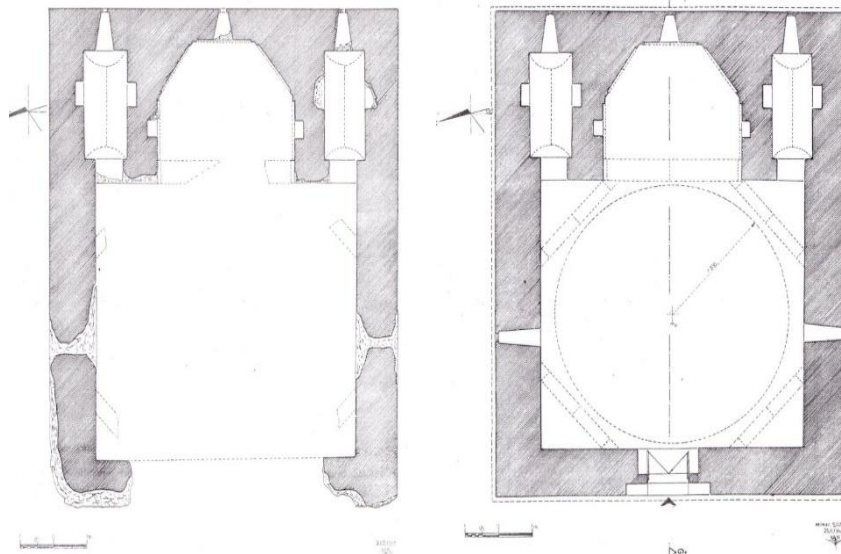
Surp Vardan Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Ayrıca, yapıyla ilgili araştırma kazısı gerçekleştirilmediğinden yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Ancak yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XV. yüzyılın sonu, ya da XVI. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk-Güzel, 2005, s. 69-84).

Surp Vardan Kilisesi, 10.12.1993 tarih ve 1405 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

3.2. Plan

Kilise, 10.65x13.15 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olarak düz bir zemine kurulmuştur (Şekil 19,20).

**Şekil 19,20. Surp Vardan Kilisesi Rölöve ve Restorasyon Planı
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)**

Kilisenin batı duvarının ortasında yer alan 1.25 m genişliğindeki, çift kanatlı ahşap bir kapı ile ana mekânâ giriş sağlanmaktadır. Kare formulu ana mekânâın üzeri 3.50 m yarıçapındaki kubbeye örtülüdür.

Merkezi kubbeye geçişler köşelerde pendentiflerle sağlanmıştır. Mekânâ içerisindeki sesin üniform bir şekilde yayılmasını sağlayan aks-i seda küpleri, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında kullanılmıştır (Şekil 19,20).

Ana mekândan, kilisenin doğusunda yer alan apside geçiş, 0.60 m kalınlığında tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Dışa taşıntı yapmayan apsis 3.80 m derinliğinde, 4.15 m genişliğinde olup, beşgen bir formdadır. Apsisin her beş köşesinin sathı üstte sivri kemerli iki simetrik kör nişlerle düzenlenmiştir (Öztürk-Güzel 2005, s. 69-84).

Apsisin tam ortasında bir mazgal pencere ile kuzey ve güney beden duvar yüzeyinde iki küçük niş bulunmaktadır (Şekil 21,22).

Şekil 21,22. Surp Vardan Kilisesi Kubbe ve Apsis Aks-i Seda Küpleri Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2010)

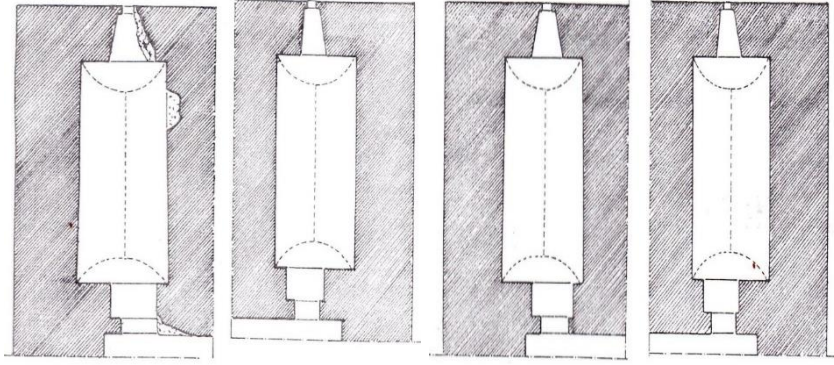
Kilisenin apsinin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş çift katlı, beşik tonozlu iki pastoforion hücreleri yer almaktadır. Pastoforion hücrelerinden alt kattakiler, 1.40x3.10 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır.

Şekil 23,24. Surp Vardan Kilisesi İç Mekan ve Mazgal Pencere Genel Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2012)

Hücrelerin tam ekseninde birer mazgal pencere, kuzey ve güney beden duvar yüzeylerinde küçük birer niş yer almaktadır. 1.20x2.85 m ölçülerindeki üst kat pastoforion hücrelerinde ise merkezde birer mazgal pencere bulunmaktadır (Şekil 23,24).

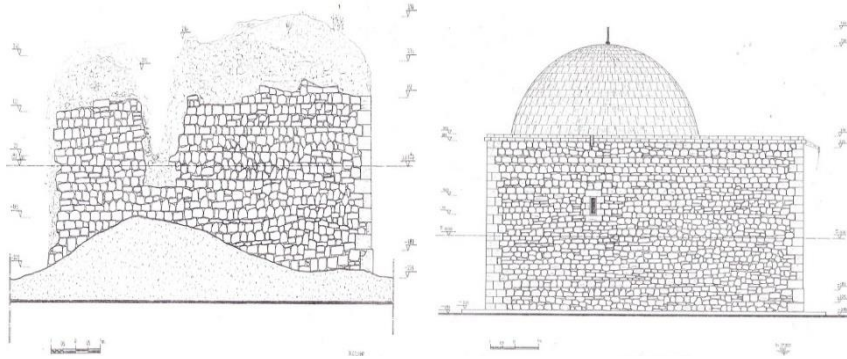
Kilisenin aydınlatılması, kuzey ve güney duvarlarında birer, apsis ve çift katlı pastoforion hücrelerinde beş tane aynı mimari özelliklere sahip toplam yedi adet mazgal pencere ile sağlanmıştır (Şekil 23-26).

Şekil 25,26. Kilise Alt-Üst Pastoforion Hücresi Rölöve-Restorasyon Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

3.3. Cepheler

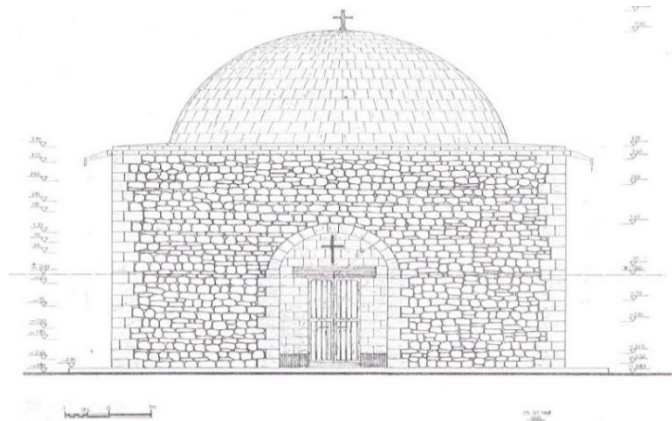
Surp Vardan Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça yalın olup yapının en hareketli cephesi, mekâna girişin sağlandığı batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla çevrelenmiştir.

Şekil 27,28. Surp Vardan Kilisesi Güney Cephe Rölöve ve Restorasyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

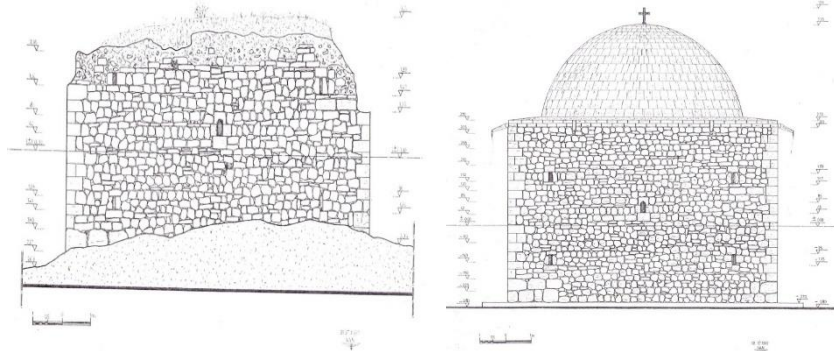
Batı cephesinin ortasında yer alan çift kanatlı giriş kapısı yuvarlak bir kemer niş içerisinde düz atkılı yekpare bir yonu taş ile düzenlenmiştir. Zeminden 6.03 m yüksekliğindeki dış duvarlardan düz dama geçiş, iki kademeli düz bir saçak ile sağlanmıştır. Kilisenin örtüsü yonu taş kaplamalı yarım yuvarlak kubbe ile örtülüdür (Şekil 27,28).

Kilise güney ve kuzey cepheleri benzer mimari özelliklere sahiptir. Beden duvar köşeleri yonu taş ile orta kısmı ise kaba sıralı taş örgülü olarak inşa edilmiştir. Kuzey ve güney cephesine birer mazgal pencere yer almaktadır (Şekil 29).

Şekil 29. Surp Vardan Kilisesi Batı Giriş Cephe Restorasyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

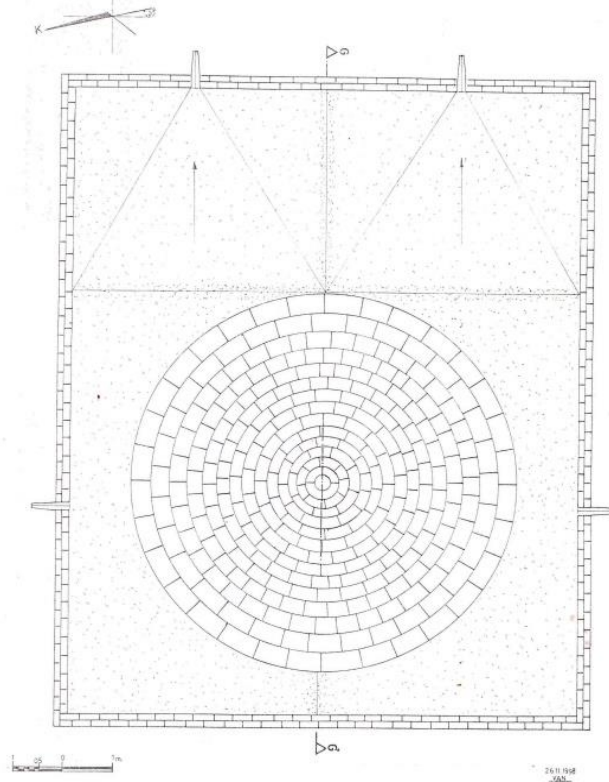
Kilise doğu cephesi, biri apsis bölümünü ortasında olmak üzere her iki yanda düşey ve yatay aks üzerinde yer alan ikişer toplam beş adet mazgal pencere yer almaktadır (Şekil 30,31).

Şekil 30,31. Surp Vardan Kilisesi Doğu Cephe Rölöve ve Restorasyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

3.4. Örtü Sistemi

Surp Vardan Kilisesi'nin üzeri yonu taştan inşa edilmiş kubbe ile diğer kısımlar ise düz dam ve sıkıştırılmış toprak ile örtülüdür. Yapının örtü sisteminde yağmur ve kar sularının tahliyesini sağlayan toplam dört adet çörten (şoratan) yer almaktadır (Şekil 32).

Şekil 32. Surp Vardan Kilisesi Örtü Sistemi Restorasyonu Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

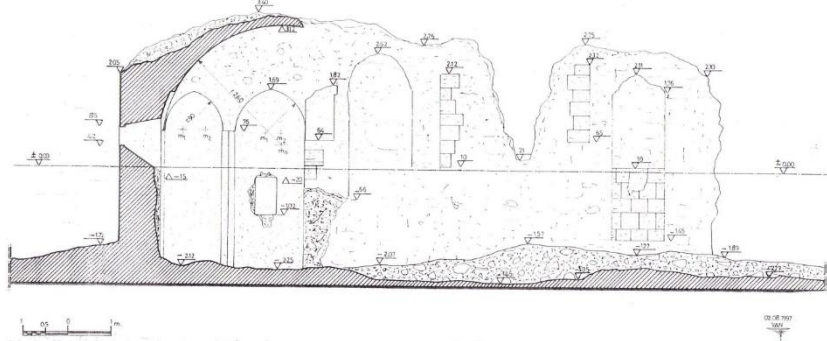
3.5. Malzeme ve Yapım Tekniği

Kilisenin doğu dış duvarında zeminden yaklaşık 1.00 m kütleli yonu taş duvar örgülü yükseklikten sonra 0.05 m içerlek yapılmıştır. Kilisenin beden duvarları yaklaşık olarak 1.30 m kalınlığındadır.

Surp Vardan Kilisesi inşasında yapım malzeme olarak; Yonu Taş, Kaba Yonu Taş, Moloz Taş, Kayrak Sal Taşı, Ahşap, Tuğla ve Metal malzeme kullanılmıştır (Şekil 25-32).

3.5.1. Yonu Taş; Kilisenin pencere, kapı, söve, lento, kemer, zemin kaplaması, saçak yapısında, kubbe ve beden duvarları köşelerinde yonu taş kullanılmıştır.

3.5.2. Kaba Yonu Taş; Kilisenin beden duvar inşasında kaba yonu taş kullanılmıştır.

**Şekil 33. Surp Vardan Kilisesi G-G Boy Rölöve Kesiti
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)**

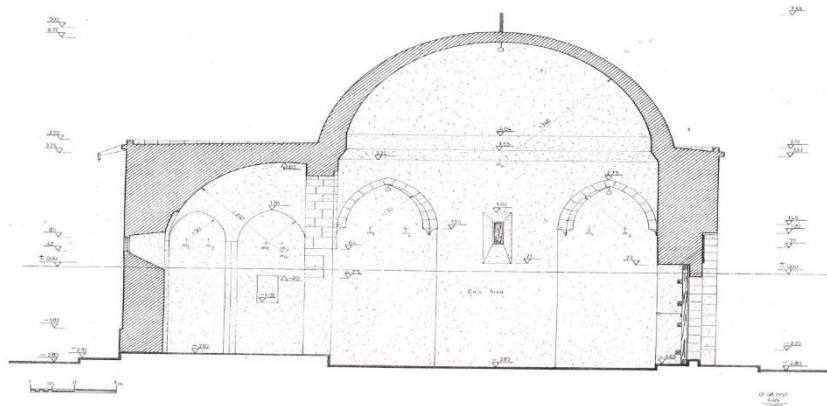
3.5.3 Moloz Taş; Yapının beden duvarlarında iç dolgu malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır.

3.5.4. Kayrak Sal Taşı; Kilisenin tüm beden duvarlarında yaklaşık 1.00 m genişlikte tretuvar olarak kayrak taş kullanılmıştır.

3.5.5. Ahşap Malzeme; Yapının tüm kapı ve pencere doğramalarında ahşap malzeme kullanılmıştır.

3.5.6. Tuğla Malzeme; İç mekân kubbe yapımında harman tuğla kullanılmıştır.

3.5.7. Metal Malzeme; Yapının kapı ve pencere aksesuar ve korkuluk ferforjelerinde metal malzeme kullanılmıştır (Öztürk, 2018, 1590-1611).

**Şekil 34. Surp Vardan Kilisesi G-G Boy Restorasyon Kesiti
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)**

Yapının inşası sıralı dolgu duvar tekniğinde ve bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır (Şekil 30-34). Yapıda bağlayıcı malzeme olarak subasman seviyesinin üzerinde kireç harcı, alt kısmında ise nem, rutubet ve suya dayanıklı olan ayrıca mimaride ender rastlanan kül harcı kullanılmıştır. İçten cas harcı ile sıvalı olan duvar satırları dıştan sıvasızdır (Öztürk, 2021, s. 728-730).

3.5. Süsleme

Surp Vardan Kilisesi, dış cephesi oldukça yalın olup herhangi bir süsleme unsuruna kullanılmamıştır. Sıvalı olan iç duvar yüzeylerinde ise çeşitli geometrik süsleme örnekleri mevcuttur (Şekil 35-41).

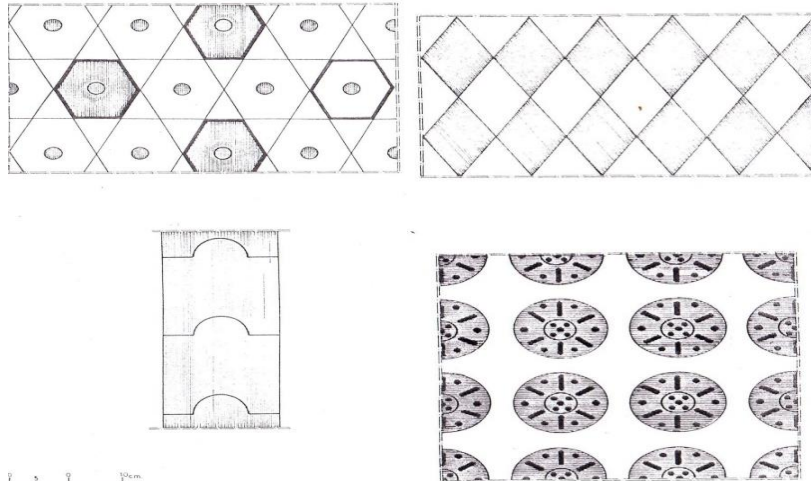

**Şekil 35-37. Surp Vardan Kilisesi Süsleme Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2007)**

Kubbeye geçişin sağlandığı pandantiflerin alt kısmındaki dört köşede yatay olarak dizilen altıgenler ve bu altıgenlerin her bir köşesindeki üçgenler yardımıyla altı köşeli yıldız motiflerinden meydana gelen geometrik kompozisyon yer almaktadır.

Ana mekândan apsise geçişi sağlayan kemerin alt kısmında, birbirinin tekrarı şeklinde düzenlenmiş bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonda düz bir şekilde ilerleyen doğrular, üst orta kısımlarda küçük kemerler oluşturduktan sonra, tekrar düz bir biçim almaktadır (Şekil 38-41).

Apsis kemerinin dış doğru çıkıntı yapan kısmında, yatay şeritler halinde sıralanan eşkenar dörtgen motifleri yüzeyi, bir dolu bir boş şeklinde doldurmaktadır. Bu eşkenar dörtgen motiflerin alt kısmında ise yatay ve dikey şekilde birbirine paralel sıralanan daireler yer almaktadır. Bu dairelerden her birinin içi, birbirinin tekrarı şeklinde, ortadaki daha küçük bir daireden gelişen çizgilerle altı eşit parçaya bölünmüştür.

**Şekil 38-41. Surp Vardan Kilisesi Süsleme Detayları
(Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)**

Geometrik süsleme ara boşlukları nokta bezemeler kullanılmıştır. Süslemelerde toprak boyalardan imal edilmiş yeşil, bordo, siyah ve beyaz renklerin kullanılmıştır (Öztürk-Güzel 2005, s. 69-84), (Şekil 37-41).

4. ÇİFTE KİLİSE (SURP PAULOS, SURP PETROS)

Çifte Kilise, Eskişehir Mahallesi Eski Van Şehri'nin doğusunda Pafta No: 164, Ada No: 611, Parsel No: 15 de yer almaktadır (Şekil 5, 42).

Şekil 42. Çifte Kilise Genel Görünüşü (Kaynak: Ş. Öztürk, 2005)

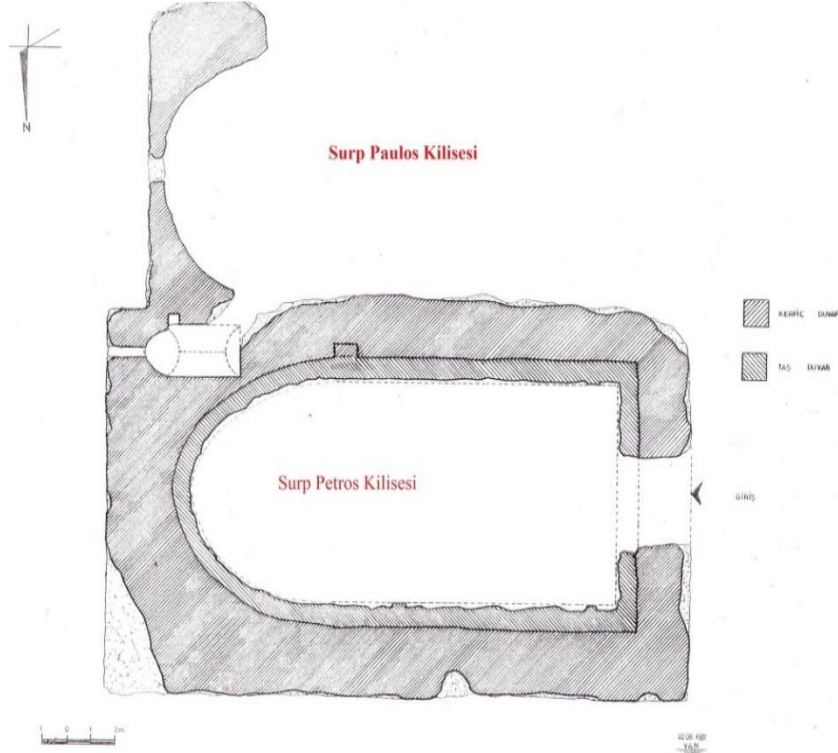
Mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne ait yapının kuzeybatısında Hüsrev Paşa Çifte Hamamı, güneydoğusunda Surp Nesan (Tekan) Kilisesi bulunmaktadır. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir bölümü hariç diğer bölümlerinin tamamı yıkıktır.

Şekil 43. Çifte Kilise Genel Görünüşü (Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

Surp Paulos Kilisesi ve Surp Petros Kilisesi'nden oluşan iki kilise, bitişik nizamda inşa edilen Çifte Kilise'yi oluşturmaktadır. Çifte Kilisesi'nin plan ve diğer mimari özelliklerini tespit etmek amacıyla bilimsel bir arkeolojik kazının yapılması zorunluluk arz etmektedir.

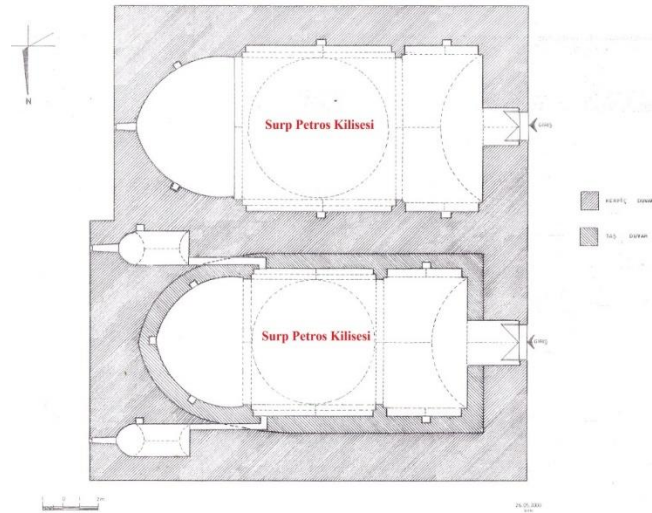
Dikdörtgen planlı yapı, batıda narteks bölümü, ortada geniş bir naos mekânı ile doğuda dışa taşıntılı derin bir apsis ve her iki yandaki pastophorion hücrelerinden oluşmaktadır (Şekil 43).

Şekil 44. Çifte Kilise Rölöve Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

1918 yılında Rus ve Ermenilerin Eski Van Şehri'nde ayrıldıktan sonra diğer tüm mimari yapılar gibi, Çifte Kilise de doğanın olumsuz etkileri ile definecilerin yağmalarına maruz kalmıştır (Şekil 44,45).

Çifte Kilise'nin inşa tarihi ile mimari özellikleri hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır.

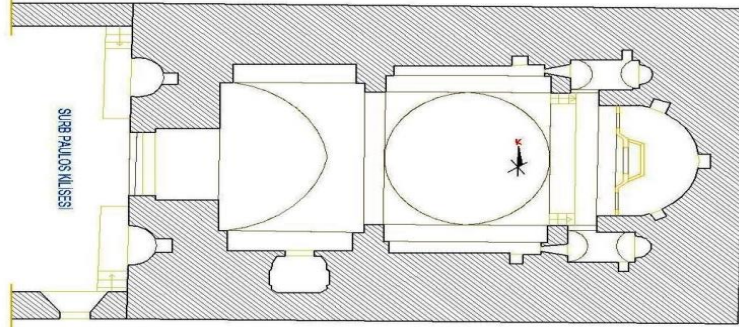

Şekil 45. Çifte Kilise Restitüsyon Planı (Kaynak: Ş. Öztürk, 2006)

Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin XV. yüzyılın sonu, ya da XVI. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

Çifte Kilise, 10.12.1993 tarih ve 1405 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Van da 1844 yılında meydana gelen depreminde büyük ölçüde yıkılan yapının orijinal taş duvarları dıştan kerpiç duvarla tahkim edilerek 5.00 m kalınlığında bir duvar haline dönüştürülmüştür.

**Şekil 46. Çifte (Surp Palos) Kilise Restitüsyon Planı
(Kaynak: W. Bachman-1909)**

Kilisenin, geç dönemde eklenmiş bir girişi (Narteks) ile ortada dört kalın payeye oturan kubbeli mekânı, buna bitişik tonoz örtülü giriş bölümü ve ön apsisi bölümünden oluşmaktadır (Öztürk, 2021, s. 734,735; Bahcman, 1913, s. 31-34).

**Şekil 47-50. Çifte (Surp Palos) Kilise İç Mekan Görünüşleri
(Kaynak:W. Bachman-1909)**

Dışa taşmayan yarım daire planlı apsinin iki yanında beşik tonozlu iki pastophorion hücresi yer almaktadır. Kademeli bir şekilde oturtulmuş kubbe ve tonozlar tamamen yıkılmıştır (Şekil 46-52).

**Şekil 51,52. Çifte Kilise Güneydoğu Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)**

Surp Paulos Kilisesi'nin güney duvarına bitişik Surp Peter Kilisesi ise taştan inşa edilmiş, günümüzde yapının kuzey beden duvarı ile apsis bölümünün dışındaki yapı bölümler tamamen yıkılmıştır. Yan duvarlarda sivri kemerlerle kapatılmış nişler bulunan uzantısına mekân doğu yarısında kubbe, batı yarısında ise tonoz ile örtülmüştür (Şekil 51-54).

**Şekil 53,54. Çifte Kilise Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)**

Apsisin her iki yanında yer alan pastophorion hücreleri dikdörtgen planlı olup sivri beşik tonozla örtülüdür. Güney duvarının batı aksında alçak bir kapı yardımıyla girilen bir niş yer almaktadır. Kilisenin kuzey beden duvarında vaftiz nişi yerleştirilmiştir. Apsisin önünde yer alan kürsü zemininden dört basamak daha yukarıda yer almaktadır. Kiliseye giriş batı beden duvarının ortasında yer alan çift kanatlı kapı yardımıyla sağlanmaktadır (Öztürk, 2021, s. 728), (Şekil 53-57).

Şekil 55. Çifte Kilise Genel Görünüşü (Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

Kilisenin batı duvarının dışında, kapının iki yanında yarım daire biçiminde birer niş yer almaktadır. Bachman, kiliseyi incelerken iç süsleme ve bezemesinin zengin olduğunu belirtmiştir. Kilisenin iç bölümünde, Hz. Meyrem ve Aziz Palus, Aziz Petros havarilerinin resimleri ile donatılmıştır (Bachman, 1913, s. 30-33).

**Şekil 56,57. Çifte Kilise Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)**

5. SURP NESAN (TEKAN) KİLİSESİ

Eski Van Şehri'nin içerisinde yer alan Surp Nesan (Tekan) Kilisesi'nin Eski Van Şehri içerisindeki yeri tam olarak tespit edilememiştir (Şekil 5).

Surp Nesan (Tekan) Kilisesi'nin inşa tarihi hamisi ve banisi bilinmemektedir. Tamamıyla yıkık olduğu için mimari özellikler, teknik yapılm özellikleri hakkında herhangi bir bilgiye ya da görsel verilere sahip değiliz.

6. SURP SAHAK KİLİSESİ

Eski Van Şehri'nin doğusunda yer alan Surp Sahak Kilisesi'nin doğusunda doğu şehir surları, batısında Kızıl Cami, kuzeybatısında Çifte Kilise, güneybatısında ise Hüsrev Paşa Çifte Hamamı yer almaktadır (Şekil 5, 58, 59).

Şekil 58,59. Surp Sahak Kilisesi Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

Kilisenin inşa tarihi hamisi ve banisi tam olarak bilinmemektedir. Yapının kitabesi bulunmamasından dolayı hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, yapının inşa malzemesi ve tekniği gibi teknik ve mimari özellikler dikkate alındığında XVII. yüzyılın sonu ya da XVIII. yüzyılın içinde inşa edildiği düşünülmektedir.

Şekil 60,61. Surp Sahak Kilisesi Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

Günümüzde sadece apsisi ve beden duvarlarının bir bölümü ayakta olan yapının mimari özellikleri, diğer teknik yapım tekniği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Surp Sahak Kilisesi'nin mimari ve teknik özellikleri hakkında geniş kapsamlı arkeolojik bilimsel kazının yapılması gerekmektedir (Şekil 60-63).

Şekil 62,63. Surp Sahak Kilisesi Genel Görünüşleri
(Kaynak: Ş. Öztürk, 1997)

7. SURP DZİRANAVOR ASDVADZADZİN (ŞAPEL) KİLİSESİ

7.1. Konum ve Tarihçe

Surp Diziranavor Kilisesi, Eski Van Şehri'nin güneyinde Pafta no: 164, Ada no: 611, Parsel no: 23 de yer almaktadır. Yapı Pelerinli Meryem Ana Kilisesi ve Dziranavor (şapel) isimleri ile de bilinmektedir. Eski Van Şehri'nin Eskişehir Mahallesi'nin güney yakasında yer alan yapının mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne aittir. Yapının güneybatısında Kaya Çelebi Camii, kuzeydoğusunda Hüsrev Paşa Çifte Hamamı bulunmaktadır (Şekil 5,64,65).

Şekil 64,65. Surp Diziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Genel Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk,1996)

1918 yılında Rus ve Ermenilerin bölgeden çekilişlerinin ardından, Eski Van Şehri'ndeki diğer yapılar gibi, kilise de doğanın olumsuz etkileri ile definecilerin yağmalarına maruz kalmıştır. Surp Diziranavor Kilisesi'nin onarımı 2011 yılında yapılmıştır (Şekil 5, 64, 65).

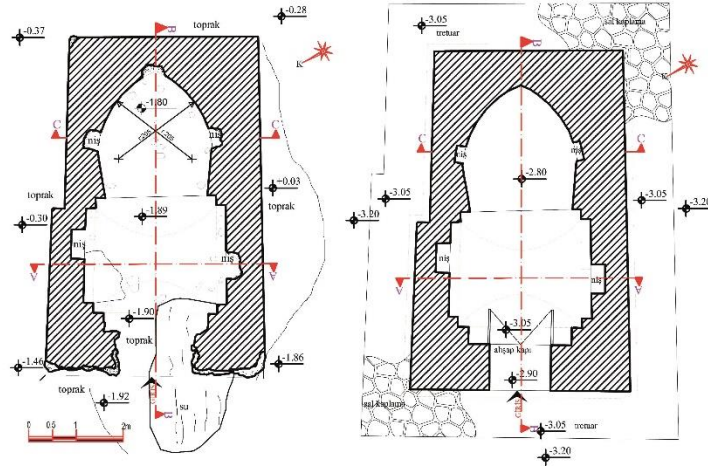
Surp Diziranavor Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimari özellikleri hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi ve diğer mimari yapılarla kıyaslandığında, XVII. yüzyılın sonu, ya da XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir (Öztürk-Mutlu, s. 25-28; Öztürk, 2021, s. 733,734; Öztürk, 2023, s. 374-383).

Surp Diziranavor Kilisesi, 08.06.1979 tarih ve A-1673 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Surp Diziranavor Kilisesi'nin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Van Valiliği İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği tarafından hazırlanmıştır.

Surp Diziranavor Kilisesi'ne ait belgeleme, rölöve projesi, Van kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nün 28.09.2009 tarih 374 sayılı karar ile restitüsyon ve restorasyon projeleri ise 25.02.2010 tarih ve 530 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

7.2. Plan

Surp Diziranavor Kilisesi, 4.66x7.37 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak zemine kurulmuştur. Kilise kuzey cephesi yaklaşık olarak ortadan 0.27 m içeriye doğru tek kademeli olarak inşa edilmiştir (Şekil 66,67).

Şekil 66,67. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

Kilisenin batı beden duvarının ortasında yer alan 1.30 m genişliğindeki, çift kanatlı ahşap kapı ile ana mekâna giriş sağlanmaktadır. Yapının iç mekânı 2.47x2.60 m ölçülerinde doğu batı istikametine bir sivri beşik tonoz ile örtülüdür. İç mekânın kuzey, güney beden duvarlarında 0.20 m batı duvarında ise 0.37 m derinlikte, sivri kemerler ile çevrilidir (Şekil 66,67).

Şekil 68,69. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kubbe ve Apsis Aks-i Seda Küpleri Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 1998)

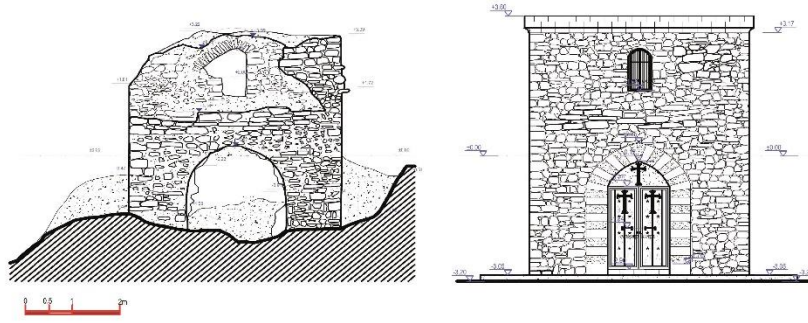
Apsisi bölümünün ortasında yer alan kürsü iç mekân zemininden dört basamak daha yukarıdadır. Kilisenin giriş kapısı batı duvarının ortasındaki çift kanatlı kapı ile sağlanmaktadır. Batı duvarının dışında, kapının iki yanında yarım daire biçiminde bire niş vardır.

Kuzey ve güney beden duvarlarının ortasında karşılıklı 0.30 m derinlikte nişler yerleştirilmiştir. İç mekânın doğusunda yer alan apsisi bölümü 3.65 m derinliktedir. Yuvarlak planlı apsinin güney ve kuzey duvarının ortasında karşılıklı olarak birer niş yerleştirilmiştir. İç mekânın aydınlatılması giriş kapısı üzerinde yer alan mazgal bir pencere ile sağlanmaktadır (Şekil 68,69).

Kilisenin iç mekânındaki doğal sesin üniform bir şekilde yayılmasını amacıyla yerleştirilen altı adet aks-i seda küpleri vardır. Küplerin ikisi apsis bölümünde, daha büyük olan diğer dört küp ise karşılıklı olarak iç mekânda yer alır.

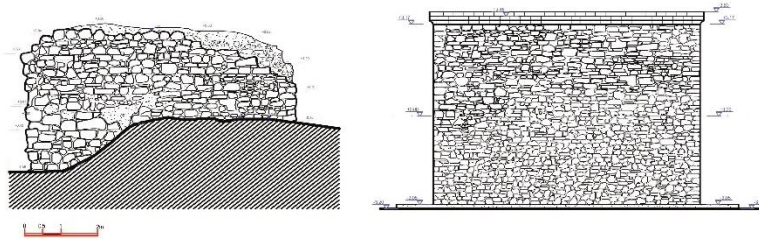
7.3. Cepheler

Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri oldukça sade olup en hareketli cephesi, mekâna girişin sağlandığı batı cephesidir. Yapı çevresi 1.00 m genişlikte, kayrak sal taşı ile tretuvarla koruma altına alınmıştır (Şekil 70,71).

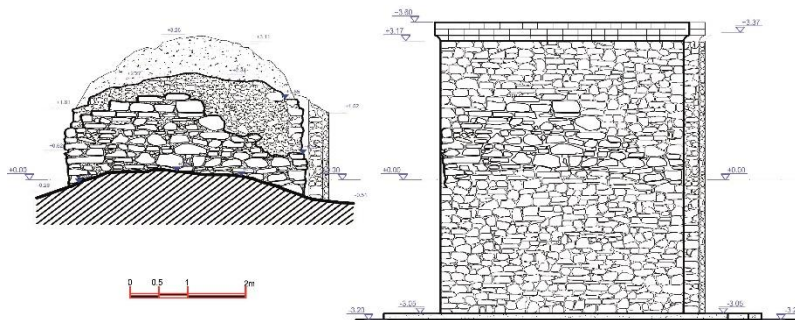
Şekil 70,71. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Batı Cephe Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

Giriş batı cephesi, 4.67 m genişliğinde, 6.65 m yüksekliğindedir. Moloz taş ile inşa edilen cephe, tek kademeli içbükey kavisli dışa 0.10 m çıkıntılı yonu taştan 0.43 m yüksekliğindeki bir saçak ile düz toprak dama geçiş sağlanır.

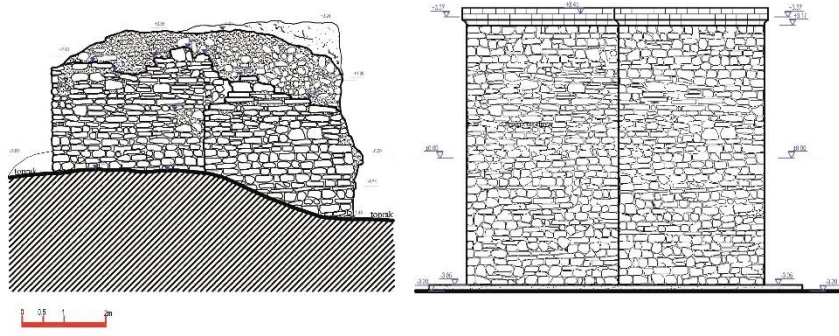
Şekil 72,73. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Güney Cephe Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

Batı cephesinin ortasındaki çift kanatlı giriş kapısı yuvarlak bir kemer niş içerisinde düz atkılı yekpare bir yonu taş ile düzenlenmiştir. Giriş kapısı üzerinde 0.50x1.04 m ölçülerindeki sivri kemerli pencere yer alır (Şekil 70,71). Kilisenin güney cephesi, 7.30 m, doğu cephesi ise 4.57 m genişliğindedir (Şekil 72,73).

Şekil 74,75. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Doğu Cephe Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

Kilisenin kuzey cephesi ise ortadan yukarıdan aşağıya doğru tek kademeli olarak inşa edilmiştir. Son derece olan inşa edilen kilisenin kuzey, güney ve doğu cephelerinde herhangi bir mimari eleman mevcut değildir (Şekil 74-77).

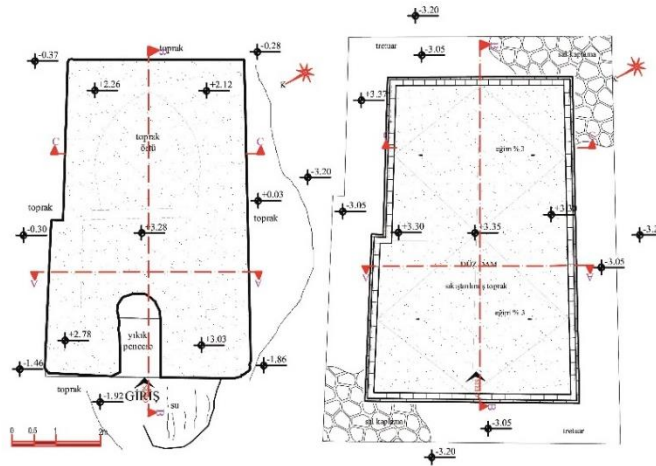
Şekil 76,77. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kuzey Cephe Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

7.4. Süsleme

Surp Diziranavor Kilisesi'nin dış cepheleri itibariyle oldukça sadedir. Kilisenin dış ve iç duvarlarında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

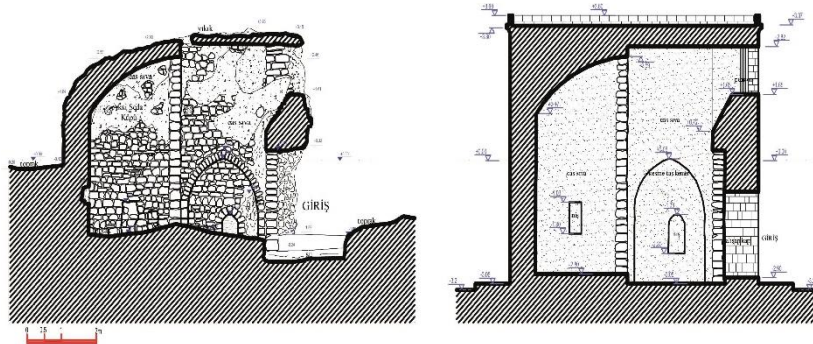
7.5. Düz Dam Örtü Sistemi

Surp Diziranavor Kilisesi'nde, düz toprak dam örtüsü 4.85x7.40 m ölçülerinde doğu batı istikametinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 78,79).

Şekil 78,79. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Düz Toprak Dam Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

Düz toprak dam saman, kaya tuzu, odun külü takviyeli ve sıkıştırılmış çorak toprak ile örtülüdür. Yapının örtü sisteminde yağmur ve kar sularının tahliyesini sağlamak amacıyla ortadan kuzey ve güney yöne eğimli ikişer toplam dört adet yekpare yonu taşa yapılmış çörtenler (şoratanlar) bulunmaktadır (Şekil 78,79).

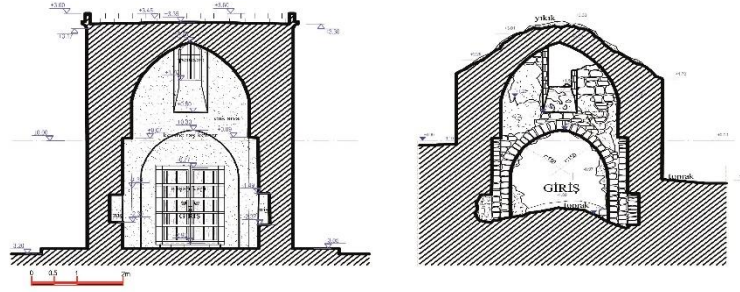
Şekil 80,81. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi B-B Boy Rölöve ve Restitüsyonu Kesiti (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

7.6. Malzeme ve Yapım Tekniği

Yapıyı oluşturan beden duvarlarının kalınlığı yaklaşık 0.75 m olup batı duvarı diğer duvarlara oranla daha kalın inşa edilmiştir. Surp Diziranavor Kilisesi inşasında yapım malzeme olarak; Yonu Taş, Kaba Yonu Taş, Moloz Taş, Kayrak Sal Taşı, Ahşap, Tuğla ve Metal malzeme kullanılmıştır (Şekil 80,81).

7.6.1. Yonu Taş; Kilisenin pencere, kapı, söve, lento, kemer, zemin kaplaması, saçak yapısında kullanılmıştır (Şekil 82,83).

7.6.2. Kaba Yonu Taş; Kilisenin beden duvar inşasında kullanılmıştır.

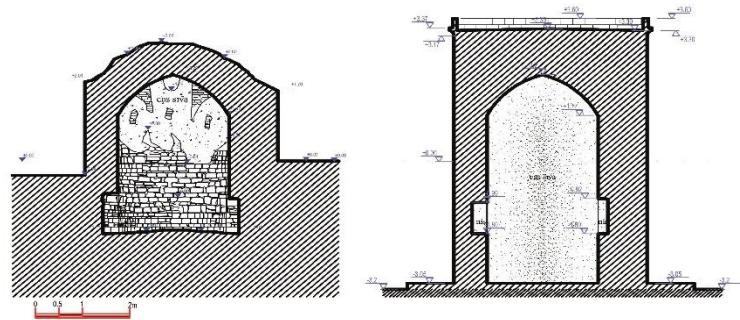

Şekil 82,83. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi A-A En Kesit Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

7.6.3. Moloz Taş; Yapının beden duvarlarının iç dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır.

7.6.4. Kayrak Sal Taşı; Kilisenin tüm beden duvarlarında yaklaşık 1.00 m genişlikte kullanılmıştır.

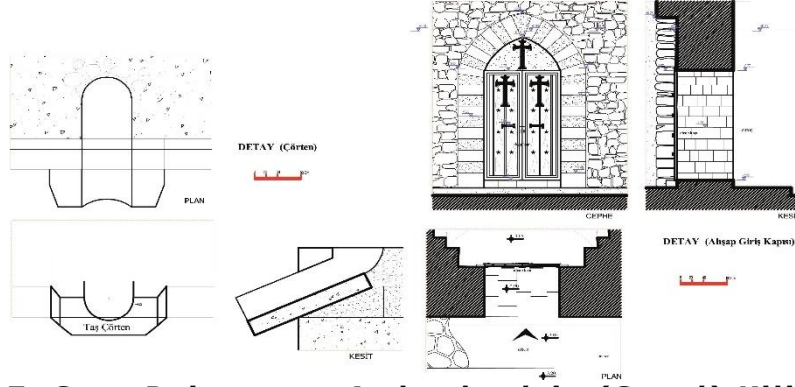
7.6.5. Ahşap Malzeme; Yapının tüm kapı ve pencere doğramalarında ile çöten yapımında kullanılmıştır.

Şekil 84,85. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi C-C En Kesit Rölöve ve Restitüsyonu (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

7.6.6. Metal Malzeme; Yapının kapı ve pencere aksesuar ve korkuluk ferforjlerinde kullanılmıştır.

Yapının inşası sıralı dolgu duvar tekniğinde ve bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır (Şekil 84-87). Yapıda bağlayıcı malzeme olarak subasman seviyesinin üzerinde kireç harcı, alt kısmında ise nem, rutubet ve suya dayanıklı olan ayrıca mimaride ender rastlanan kül harcı kullanılmıştır. İçten cas harcı ile sıvalı olan duvar satırları dıştan sıvasızdır.

Şekil 86,87. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kapı ve Çörten Detayı(Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

7.7. Harç ve Sıva Analiz Sonuçları

Surp Diziranavor Kilisesi'nin taş duvar imalat yapımında bağlayıcı olarak kireç harcı, kullanılmıştır. Moloz taş duvar yapımındaki kireç harç ve sıva numunesi iki farklı yerden alınarak laboratuvar kimyasal analizleri yapılmıştır (Şekil 88).

Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nün 08.11.2008 tarih Surp Diziranavor Kilisesi'nin harç analiz rapor sonuçları yapılarak tamamlanmıştır.

7.7.1. Harç numunesi; Gri renkte, sert dokulu, kısmen gözenekli, yer yer kireç lumpaları içeren görünen ince agregalı harç parçalarından oluşmuştur. Çok sert, elle zorlukla elle parçalanabilir niteliktedir.

7.7.2. Malzeme Dayanımı; Çok sert zorlukla elle koparılabilir. Yüzey sağlamlaştırma olmadan ince kesit yapılabilir.

7.7.3. Kimyasal Analizler

Malzeme içindeki kireç (Kalsiyum Karbonat), organik madde ve nem miktarlarını tespit etmek amacıyla yapılan analizlerdir. Malzeme içindeki kireç oranının tespiti için; kızdırma kaybı (kalsinasyon) ile asit testi (HCl' de kayıp) analizleri yapılmıştır.

Kızdırma kayıpları analizleri sonucunda bulunan değerler malzeme içindeki organik madde miktarını ve kalsiyum karbonat miktarını verir. Asit testi sonucu ise malzemedeki kalsiyum karbonat miktarını verir.

Örnek No	Asitte Kayıp (%)	Elek Analizleri (%)					Kızdırma Kayıpları			Spot Testler	
		1180µ	600µ	250µ	125µ	<125µ	% Nem	% Org.	%CaCO ₃	(SO ₄) ⁻²	Cl ⁻
2	73,97	30,17	15,52	32,76	13,79	7,76	*	*	*	-	++

Şekil 88. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Harç Numunesi Kızdırma Kayıpları, Asit Testi, Elek Analiz ve Spot Test Sonuçları

7.7.4. Önerilen harç analiz karışım oranları

- % 30-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç.
- % 30-35 Taş tozu.
- % 28-39 Yıkanmış ince dere kumu.

7.8. Kazı ve Temizlik Çalışmaları

Van Müze Müdürlüğü başkanlığında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölüm öğretim elemanı Dr. Mehmet Top'un bilimsel başkanlığında Surp Diziranavor Kilisesi'nin temizlik ve kazı çalışması yapılmıştır (Şekil 89-93).

Şekil 89,90. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kazı Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2010)

2010 yılında yapılan temizlik ve kazı çalışmaları ile yapıya ait tüm iç mekân ve dış zemin kotları ortaya çıkartılmıştır.

Yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında yapının iç mekân zemin kot seviyesi, zemin kaplaması, kapı söveleri tespit edilmiştir.

Şekil 91. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kazı Görünüşü (Kaynak: Ş. Öztürk, 2010)

Yapının dış bölümünde yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında ise, güney yol kod seviyesi ve mimari kaplama dokusu, batı giriş bölümünde zemin kot seviyesi ve diğer mimari elemanları yeri ve mimari özellikleri tespit edilerek kayıt altına alınmıştır (Şekil 89-93).

Surp Diziranavor Kilisesi'nin kazı ve temizlik çalışmaları esnasında hafriyat içerisindeki birçok seramik, metal elemanlar, ahşap amorf parçaları ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Ayrıca, mimari yapı malzemesi olan yonu taş malzemeleri envanteri yapılarak kayıt altına alınmıştır.

Şekil 92,93. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Kazı Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2010)

Kazı ve temizlik çalışmalarından sonra yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri yeniden hazırlanarak, Van Kültür Varlıkları Bölge Kurul Müdürlüğü'nce proje revizyonu yapılarak onaylanmıştır.

7.9. Onarım Çalışmaları

Surp Diziranavor Kilisesi onarım çalışmaları, Van Valiliği İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği tarafından 2011 yılında onarımını tamamlanmıştır (Şekil 94-96).

Şekil 94-96. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Yüklenici firma çalışmalarına başlamadan önce yapının çevresinde gerekli mal ve can güvenliğini sağlamak amacıyla koruma altına aldı. Daha sonra yapının iç ve çevre temizlik çalışmalarının yapıldı.

Şekil 97-99. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2011)

Yapının iç ve dış bölümleri iş iskelesi yerleştirilerek, proje kontrolü denetiminde onarım çalışmaları onaylı restorasyon projesine uygun olarak yapılarak tamamlandı. Yapılan tüm çalışmalar günlük olarak fotoğrafla belgelenme işlemleri titizlikle yapılarak arşivde kullanılmak üzere belgelendi (Şekil 97-99).

Surp Diziranavor Kilisesi'nin onarımı 2011 yılında yapılarak, kültür ve turizm hizmetlerinde kullanmak üzere hizmete açılmıştır (Şekil 100-102).

Şekil 100-102. Surp Dziranavor Asdvadzadzin (Şapel) Kilisesi Onarım Görünüşleri (Kaynak: Ş. Öztürk, 2009)

8. SONUÇ

Eski Van Şehri, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinine sahip tek tanrılı inançların yüzyıllarca birlikte kardeşçe yaşadığı Anadolu'nun ender tarihi kentlerinden biridir. Kadim kentte 1918 yılına kadar aktif olarak kullanılan kilise yapıları, Eski Van Şehri'nin farklı mahallerinde yer almaktadır.

Hristiyan dine bağlı Ermeniler, 451 Kadıköy Konsilin de İsa-Masih'in insan ve Allah doğaları arasındaki ilişki ile ilgili tartışmalarda farklı düşünen din adamlarının etkisi ile Ermeniler, Süryaniler ve Koptların büyük çoğunluğu inanç esasları konusunda diğer cemaatlerden

ayrılarak Doğu Hristiyanlığını oluşturmuştur. Bu inancı Monofizit (Rab ve Peygamber Hz. İsa) olarak tanımlanır.

Eski Van Şehri'nde 2005 yılından itibaren başlatılan koruma ve onarım çalışmaları kapsamında proje ve bazı onarım çalışmaları yapılarak günümüzde de devam etmektedir. Kentteki Ermeni mimari yapıların onarılması, kültür ve dini turizmine kazanması ile birlikte yüzyıllarca aynı coğrafyayı paylaşmış, ortak evrensel değerlere sahip iki kadim kültürün, kültürel bir miras sayesinde ilişkilerinin iyileşmesine vesile olması açısından son derece büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Monofizit inanca sahip Ermenileri mimari yapıları yaklaşık 100 yıl önce kullanılan yapıları korumak amacıyla onarımları yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı, Valilik, belediye ve üniversite işbirliği ile koruma ve onarım çalışmaları bölge kültür ve turizmin üzerindeki olumlu etkisi olacağı bir gerçektir. Bir asırlık aranın ardından sonra çeşitli kurum ve kuruluşları tarafından başlatılan kapsamlı kazı, proje ve onarımlar çalışmaları ile harap olan kadim Eski Van Şehri'nin yeniden onarılmasında kent ve kültür turizmine önemli katkılar sağlayacaktır.

9. KAYNAKLAR

- Bacman, W. (1913). *Kirchen und Moschen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig.
- Burney, C-Lang, M.D. (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London.
- Çelebi, E. (1993). *Seyahatname III-IV*, İstanbul. Üç Dal Neşriyat.
- Tahran, M. T.- Sevin, V. (1990). *Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları*, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 426-456.
- Günel, F. M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Van.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul.
- Mangaltepe, İ. (2005). *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Öztürk, Ş.-Mutlu, M. (2000). *Eski Van Şehri'nde Bir Şapel*, *Dünyada Van Dergisi*, (21-22), 26-30.
- Öztürk, Ş.-Güzel, E. (2005). *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Eski Van Şehri'ndeki Surp Vardan Kilisesi, (15), 69-84.
- Öztürk, Ş. (2021). *Van Warak Wank Manastırı (Yedi Kilise) Koruma ve Onarım Uygulama Projesi Hakkında Bir Analiz*, *Online Journal of Art and Design Volume 9, issue 2*, April 2021, (pp. 1-37).
- Öztürk, Ş. (2021). *XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi*, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayısı*, 703-746.
- Öztürk, Ş. (2023). *Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermeni Kültür Varlıklarının Korunmasına Yönelik Uygulamalar*, *Radikal Ermeni Unsurlarca Gerçekleştirilen Mezalimler ve Vandalizm*, Terzi Yayıncılık, 265-467.
- Öztürk, Ş. (2023). *Eski Van Şehri Surları ve Saray Kapısı'nın Kazı, Proje ve Onarım Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma*, *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 4(1), 38-61.